

С.А. Вегера (Національна академія управління, м. Київ, Україна)
**ОСОБИСТІТЬ, ДЕРЖАВА І СУСПІЛЬСТВО:
 ВЗАЄМНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ**

У статті здійснено спробу проаналізувати стан розвитку суспільних відносин і взаємодії основних суб'єктів (особистості суспільства і держави), проблеми формування громадянського суспільства в роки незалежності України, вплив цих чинників на економічний розвиток країни і життя населення.

Ключові слова: дисфункція держави, громадянське суспільство, контролююча функція громадськості, базова соціальна захищеність, взаємна відповідальність особистості, суспільства і держави, якість суспільного діалогу, наглядові функції держави і суспільства.
 Літ. 57.

С.А. Вегера (Национальная академия управления, г. Киев, Украина)
**ЛИЧНОСТЬ, ГОСУДАРСТВО И ОБЩЕСТВО:
 ВЗАИМНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ**

В статье предпринята попытка проанализировать состояние развития общественных отношений, взаимодействия основных субъектов (личности, общества и государства), проблемы формирования гражданского общества в годы независимости Украины, влияние этих факторов на экономическое развитие страны и жизнь населения.
Ключевые слова: дисфункция государства, гражданское общество, контрольная функция общества, базовая социальная защищенность, взаимная ответственность личности, общества и государства, качество общественного диалога, надзорные функции государства и общества.

S.A. Vegera (National Academy of Management, Kyiv, Ukraine)
INDIVIDUAL, STATE AND SOCIETY: MUTUAL RESPONSIBILITY

The article carries out an attempt to analyze the development of social relations and interaction between the key actors (an individual, society and state); the problems in the formation of civil society in the years of Ukraine's independence are considered, the influence of these factors upon the economic development of the country and its living standards.

Keywords: dysfunction of state; civil society; the control function of the society; basics of social security; mutual responsibility of an individual, society and state; the quality of public dialogue; the supervisory functions of state and society.

«Каково бы ни было государство, в нем всегда есть два государства, враждебные друг другу: одно — государство богатых, другое — бедных»

Платон

«Серьезные проблемы нельзя решить на том же уровне мышления, на котором мы их создали»

А. Эйнштейн

Постановка проблеми. Аналізуючи соціально-економічні зміни, що відбувались в Україні протягом двох останніх десятиріч, не можна не звернути увагу на стійку тенденцію недоотримання ресурсів, необхідних для сталого гармонійного розвитку країни, особливо, сфер людського розвитку, соціальної, науково-технологічної. Навіть у час, коли ВВП зростає, соціогуманітарна сфера постійно перебувала в зоні негативних тенденцій і ризиків, формувалась в умовах обмежених ресурсів. У системі базової соціальної захищеності відбулась консервація негативних явищ і проблем, які роками не вирішуються, а тому стримують розвиток країни. Найбільш суттєвим негативним наслідком перетворень в останні десятиріччя стало те, що Україна залишається бідною

країною: в структурі грошових витрат домогосподарств витрати на їжу перевищують (52,9%) [14]. У результаті маємо суспільство, позбавлене найважливіших ресурсів на напрямках, від яких залежать розвиток країни, її місце в глобальному процесі.

Чому так відбувається і що робити далі? Які суспільні сили, що впливають і забезпечують розвиток країни, необхідно задіяти для подолання негативних тенденцій? Які сили у суспільстві здатні перетворювати загальну суверенну волю народу у мову практичних дій з реалізації бажання людей жити і розвиватись стало? Пошуку відповідей на ці та інші питання присвячена ця стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В світовій науковій літературі представлено різноманітний спектр думок щодо взаємодії і взаємозалежності особистості, держави і суспільства, місця, ролі, відповідальності, впливу на розвиток країни кожної із сторін. Протягом великого історичного періоду над цими питаннями замислювались видатні представники науки і практики. Думки змінювались залежно від конкретних історичних та економічних умов, наслідків трансформації світового господарства. Виникали цілі напрямки економічної науки, які розглядають сутність і роль, цілі і можливості, межі і форми участі держави в регулюванні економіки і суспільного розвитку. Сократ [46; 47], Платон [38], Аристотель [3], Т. Мор [34], Ж.-Ж. Руссо [42], А. Сміт [45], К. Маркс [28; 57], Ф. Енгельс [56; 57], В. Ленін [27], А. Маршалл [29], М. Фрідман [50], Дж.М. Кейнс [22], Т. Веблен [10], Д.К. Гелбрейт [19] та інші залишили велику спадщину, присвячену розгляду цих питань.

У сучасній науковій літературі питанню взаємодій і взаємозалежностей особистості, суспільства та держави, підвищення ролі суспільних структур, прискорення процесу самоорганізації суспільства у громадянське присвячені праці М.А. Бойчука [6], В.М. Гейця [16], А. Грамши [18], І.Б. Левіна [26], І.В. Мерсіянової [31; 32], Т.Ю. Сидориної [44], О.Й. Пасхавера [37], М.О. Шульги [52] та інших.

Для глибокого всебічного розуміння процесів, що відбувались і відбуваються під час трансформації економіки і суспільства в Україні, мають значення національні доповіді, підготовлені вченими НАН України. Одна з останніх – «Новий курс: реформи в Україні 2010–2015», підготовлена під загальною редакцією В.М. Гейця [35].

Кращому розумінню тенденцій розвитку суспільних процесів в Україні, змін у свідомості населення, пошуку практичних рекомендацій сприяють щорічні дослідження, які виконуються Інститутом соціології НАН України. На основі даних моніторингових опитувань населення України аналізується стан і динаміка перетворень у житті сучасного українського суспільства. Останні дослідження присвячені процесам, які відбувались у 1992–2010 роках. Такий аналіз, а також порівняльний аналіз з урахуванням особливостей європейського процесу мають велике значення для пошуку шляхів виходу з кризи, подальшого розвитку суспільства і країни [49].

Указом Президента України №212/2012 як основу державної політики вперше в Україні затверджено «Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації». Стратегія дає уявлення, як влада планує діяти при вирішенні проб-

лем інституціалізації діалогу із громадянським суспільством, створювати умови для його формування в Україні [2].

З питань ролі особистості, суспільства і держави у розвитку взаємовідносин ведеться активна дискусія в багатьох економічних, юридичних, соціологічних періодичних та електронних виданнях.

Мета дослідження. Проаналізувати особливості взаємодій і взаємозалежностей особистості, держави і суспільства в сучасних умовах, з'ясувати сутність самоорганізації суспільства в інтересах розвитку країни, зробити огляд сучасного суспільного процесу, різних підходів до ролі в цьому процесі української держави, особистості і суспільства, виявити зв'язки між суб'єктами взаємодій, чинниками впливу.

Основні результати дослідження. В Женеві у 2012 р. опубліковано доповідь Конференції ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД)¹, в якій міститься критика капіталізму, сучасної ринкової економіки, проаналізовано інтереси і специфіку країн, що розвиваються, наведено інформацію про боротьбу із бідністю, звучить заклик до перегляду усталених поглядів у сучасній економічній науці. Тема і висновки доповіді стосуються політики інклюзивного² та збалансованого зростання, забезпечення участі всіх верств населення у використанні благ економічного розвитку, політики сприяння скороченню нерівності, розриву в їхніх доходах і добробуті. Адже результатом саме такої політики стають не тільки соціальні вигоди, а й прискорення економічного зростання [43].

Крах реформ на ринках праці і у фінансово-бюджетній сфері в багатьох країнах також став предметом вищезазначеної доповіді. Недостатнє зростання середньої реальної заробітної плати та неадекватні податкові реформи називаються в доповіді головними причинами поглиблення нерівності в більшості країн. Будь-який підхід у політиці, що ігнорує важливу роль розподілу доходів у розширенні попиту й створенні нових робочих місць, неминуче приречений на провал. Розподіл доходів на користь забезпечених верств населення із вищою нормою збереження (у нас він часто оголошується як необхідний для економічного розвитку галузі) означає зниження попиту на продукцію, яка виробляється, що, у свою чергу, призводить до скорочення інвестицій. Опір на простий ринковий механізм не може запобігти виникненню нерівноваги на ринках праці, зупинити зростання соціальної напруги [12; 13]. Отже, нерівність доходів є гальмом економічного зростання.

Зрозуміло, що вищезазначені аспекти політики залежать від центральної ланки будь-якої політичної системи — держави. Її виникнення, сутність, організаційна структура та механізм функціонування як основного інструменту політичної влади належать до найскладніших проблем життя і розвитку суспільства. В державі концентрується весь комплекс економічних, соціальних і політичних інтересів різних соціальних груп, суперечностей, що виникають між ними, «народжуються» засоби їх подолання. Від того, як функціонує сис-

¹ На сьогодні конференція налічує 194 країни, які приймають рішення у формі резолюцій, що мають рекомендаційний характер.

² Інклюзивне зростання (офіційний термін ООН) — зростання, що включає усі верстви населення, а не тільки багату активну верхівку.

тема «держава – суспільство», залежить життя і розвиток усього живого у просторі, який держава займає.

Як стверджують дослідники, поняття «держава» виникло близько 3 тисячоліть тому (держава Урарту, IX–VI стст. до н.е.) [39, 290]. Історії розвитку держави особливу увагу приділяли найбільш видатні мислителі людства. Античний філософ, засновник моральної філософії Сократ стояв біля витоків традицій європейської думки щодо відносин між людьми у державі. Основними чеснотами Сократ вважав помірність (вміння приборкувати пристрасті), хоробрість (здатність переборювати небезпеки), справедливість (дотримання законів божественних і людських). Для філософа законним було те, що справедливе. Він стверджував, що «держава сильна тим, як громадяни виконують закони». Сутність естетики Сократа полягає у визнанні принципу, що прекрасно те, що розумне, що має сенс. Він закликав правителів вчитись управляти, приборкувати свою природу, керуватись у своїй діяльності благом держави [46; 47].

Услід за Сократом [46; 47] його учень Платон [38] вважав, що держава є вираженням ідеї *справедливості*, а людина повинна бути *громадянином*, тобто людиною, яка на політико-правовій основі пов'язана із відповідною державою, що дозволяє правоздатному громадянину стосовно інших громадян і суспільства (держави) мати взаємні *права, обов'язки* і свободи. Платон вважав, що всі існуючі держави належать до *негативного* типу: «Якою б не була держава, в ній завжди є дві держави, ворожі одна одній: одна держава багатих, друга – бідних» [38]. Найкраща державна система, за Платоном, повинна володіти низкою рис моральної і політичної організації, завдяки яким стало б можливим забезпечити державі вирішення найбільш важливих завдань. Серед ознак досконалої держави він називав: здатність держави забезпечити зовнішню безпеку; забезпечення всіх членів суспільства необхідними матеріальними благами; високий розвиток духовної діяльності і творчості; справедливості. «Панування» в державі справедливості готується й обумовлюється «стримуючою мірою», якою, за Платоном, є *закон*. Майже все життя Платон проповідував загальну гармонію, яку називав любов'ю. Ідеальною, моральною, справедливою людиною він вважав ту, у якої розумне начало переважає [38].

Одним із перших, хто запропонував наукове тлумачення ролі держави, був учень Платона – Аристотель [3]. Згідно з Аристотелем, держава виникає тільки тоді, коли відбуваються спілкування між людьми заради благого життя. У свою чергу, життя людини поза суспільством неможливе. Аристотель розробив оригінальне соціально-політичне вчення, в основі якого лежить положення про природне прагнення людей до спільного життя і політичного спілкування. Для Аристотеля людина – це насамперед суспільна або політична істота («політична тварина»), яка наділена мовою і здатна до усвідомлення таких понять, як добро і зло, справедливість і несправедливість, тобто має *моральні* якості. Головне в державі – громадянин [3]. Аристотель [3], як і Платон, підкреслював, що в основі всіх суспільних потрясінь лежить майнова *нерівність*. Тому за будь-якого державного устрою загальним правилом повинно бути таке: жодному громадянину не варто надавати можливість надмірно збільшувати свою політичну силу понад належну міру. Філософ рекомендував спостері-

гати за правлячими особами, щоб вони не перетворювали державну посаду у джерело особистого збагачення. Висновки Аристотеля мали глибоку основу: він провів дослідження політичної конструкції, державного устрою 158 держав. На жаль, збереглося з них тільки одне – «Афінська політія» [3].

Пошуку відповідей на комплекс питань, пов'язаних із недосконалістю суспільного життя, присвячені праці одного із засновників утопічного соціалізму Т. Мора (1478–1535 рр.) – англійського філософа, державного діяча, людини високої моралі. У суспільно-політичному трактаті «Утопія» гуманістичний світогляд привів автора до узагальнення і висновків великої соціальної гостроти і значимості. Уважно спостерігаючи за життям не тільки в Англії, Т. Мора приходять до висновку, що держави не являють собою «нічого, окрім змови багатих, під приводом і під ім'ям держави, що думає про свої вигоди» [34]. Чи може існувати суспільство, яке вміє краще подбати про громадян, що його утворюють, яке пам'ятає про благо цілого і яке не забуває про щастя кожного? Відповідь на це питання лежить в основі трактату Т. Мора «Утопія», де він бачив істину в *антиіндивідуалістичній* формі суспільного життя, можливої в ідеальній державі, у необхідності знищення соціального паразитизму, у створенні системи загальної трудової повинності [34].

Аналіз причин виникнення держави, розвитку суспільних відносин у ній, визначення їхньої суті знайшли відображення в теоретичних концепціях Ж.-Ж. Руссо (1772–1778 рр.), який вперше в політичній філософії спробував пояснити причини соціальної нерівності, її види, осмислити і довести необхідність *договірного* способу походження держави. В теорії такий підхід відносять до *позакласового*. Ж.-Ж. Руссо вважав, що держава виникає у разі *суспільного договору*, за яким верховна влада в ній належить народу. На думку вченого, завдяки закону як вираженню загальної волі можливо домогтися відносної майнової рівності. Ж.-Ж. Руссо намагався вирішити проблему ефективності засобів контролю за діяльністю влади, розглядав проблему соціальної нерівності і визнавав можливість її законодавчого вирішення [42]. Схожі погляди висловлювали також Б. Спіноза, Дж. Локк, Т. Гоббс та інші. Але обґрунтованого пояснення походження й суті держави у їхніх дослідженнях все ж не здійснено [39, 291]

Інший підхід (*класовий*) в аналізі причин виникнення держави, визначенні її суті завдяки історичному методу базується на тому, що розвиток людської цивілізації охоплює великий *історичний* період у сотні тисяч років. Протягом такого періоду суспільство розкололося на протилежні соціальні групи. Не вистачало лише організації, яка б зламала опір бідних соціальних груп і закрипила панування заможних, їхнє право на владу. Така організація виникла, ставши втіленням держави. Оскільки держава формувалась під впливом боротьби між соціальними класами, вона стала організацією економічно пануючого класу [39; 57].

Прихильники класового підходу визначають державу як «основний інститут політичної системи класового суспільства, що здійснює управління суспільством, охорону його економічної та соціальної структури» [57]. Засновник класової теорії К. Маркс стверджував, що держава не могла б ні виникнути, ні утримуватись, якби можливим було примирення класів. Він вважав, що дер-

жава є органом класового панування, органом гноблення одного класу іншим, тобто органом створення порядку, який узаконює й усталює це пригноблення, зменшуючи зіткнення класів [28]. Держава не є силою, нав'язаною суспільством ззовні. Держава – це продукт суспільства на певному шаблі розвитку, це визнання того, що суспільство заплуталось у невіршній суперечці розкололось на непримиренні протилежності. Для того, щоб ці протилежності не пожерли у безплідній боротьбі одна одну і суспільство, потрібна сила, яка стоїть над суспільством. І ця сила, що походить із суспільства, все більше і більше *відчує* себе від нього, є державою [57].

Із цих положень випливає, що однією з найважливіших функцій держави є здатність *інтегрувати* суспільство, в якому існують соціальні відмінності і викликана ними боротьба інтересів, а основним її обов'язком є *відповідальне* ставлення до визнання, дотримання й захисту прав і свобод людини та громадянина. Важливим є розуміння, що суспільство також несе *відповідальність* за те, яку державу воно утворює, за стан відносин, які в ній формуються, за можливість реалізації інтересів усіх соціальних груп суспільства. Тобто мова йде про формування заради досягнення добробуту всіх громадян у системі «державна – суспільство», *взаємної* відповідальності, яка, як кристалічна решітка, скріплювала б націю. В такій системі межі «свободи» держави, можливість її *втручання* в різні суспільні процеси повинні бути чітко законодавчо визначеними.

У світовій економічній літературі представлено різноманітний спектр думок, які стосуються ступеня *державного втручання* в економічну систему. В оцінках суті, ролі, цілей і можливостей втручання держави між провідними напрямками економічної науки (*неокласичним, кейнсіанським та інституціональним*) існують розбіжності. Теорії, що були розроблені представниками цих поглядів, в різний час і в різних країнах застосовувались у практиці державного регулювання економіки.

Неокласичний напрямок представляють такі вчені як А. Маршалл [29], М. Фрідман [50], Ф. Хайєк [51] та інші. В основі неокласичних концепцій лежить трактовка суті і ролі *координуючого* механізму. Головним мотивом дій людини неокласики вважали власний інтерес, а економіка, на їхню думку, це відносно врівноважена система, в якій компетентний *егоїзм* усіх її членів за посередництвом вільної конкуренції веде до найбільшого благополуччя усього суспільства [17, 37]. Вперше такий підхід, запропонований А. Смітом [45], отримав назву *економічного лібералізму*. Сучасні неокласики модернізували ідеї вченого. Держава, стверджують неокласики, не втручаючись безпосередньо у дію економічних сил, повинна створювати сприятливі економічні умови для ефективного функціонування ринку і підприємництва. Висловлювались думки, що державу взагалі не можна допускати до планування і регулювання економічного процесу, що вона повинна займатись лише формуванням *елементів* економічного порядку [17, 38].

У другій половині ХХ ст. сучасна *неокласична* думка перейшла у США, де було створено своєрідну школу економістів – прихильників ліберальної економіки і ліберальних методів державної економічної політики. Найбільш відомий представник – М. Фрідман [50], який найважливішою умовою ефектив-

ного функціонування ринкового механізму вважав *стабільний* грошовий обіг. В історію економічної думки ця теорія ввійшла під назвою «монетаризм» [17, 38]. В основі концепції лежить так звана *кількісна* теорія грошей. Учений відзначав, що уряд необхідний для збереження свободи, але він же є головною загрозою свободі. Щоб нівелювати таку загрозу, М. Фрідман пропонував обмежувати повноваження держави відповідно до принципу максимальної *децентралізації* влади, передачі її на можливо нижчий рівень. На думку вченого, має значення ще один чинник: сучасна ліберальна теорія однією із найважливіших умов ефективності економічної політики вважає вивчення *очікувань* населення. Неврахування ефекту очікувань здатне зробити неможливим реалізацію необхідної політики. Пропозиції М. Фрідмана [50], інших вчених були високо оцінені урядами багатьох країн. Але погляди М. Фрідмана [50] і сьогодні піддаються критиці (марксистів, лівих, антиглобалістів), які вважають, що вільний ринок призводить до зuboжіння великої кількості людей, небаченого збагачення корпорацій, виведення з-під контролю держави системи освіти (стає бізнесом), медицини, культури [17, 38, 39].

В новітній історії ця теорія, на жаль, не оминула своїм впливом й Україну. Результат – суттєве розшарування, погіршення добробуту більшості населення країни. Монетаризм став теорією, згідно з якою кількість грошей в обігу є визначальним чинником розвитку економіки. Проголошення грошей головною сферою, що визначає рух і розвиток виробництва, головним чинником економічних перетворень, відкрило «ящик Пандори», шлях до розгортання процесу з незворотними наслідками, які не можна відмінити, запущено механізм підміни понять повноцінної економічної теорії на терміни допоміжних визначень. *Фінансові*, а не економічні світові і локальні кризи останнього десятиріччя підтверджують цю думку. «Опір» в політиці на грошові теорії породив незворотні проблеми в суспільній свідомості, до невпізнання змінив загальноприйнятту гуманістичну систему цінностей, призвів до втрат в етичній основі розвитку. Варто звернути увагу на зауваження Аристотеля, що «мета грошових знаків – проводити обмін... наживання статку є в основному протиприродним» [3, 29]. А все *протиприродне* – аморальне. Переходячи із кількості в якість, такий процес здатний привести систему до непередбачуваних негативних наслідків. Проблема настільки глибока і серйозна, що заслуговує окремого дослідження.

Учень А. Маршалла Дж.М. Кейнс [22] та його послідовники (критики монетаризму) створили струнку концепцію економічної системи, що регулюється як ринком, так і державою. Система отримала назву *кейнсіанської змішаної економіки*. Її положення базуються на: оцінці стихійного ринкового механізму і причин державного втручання в економіку; формуванні цілей такого втручання; форм і методів державного регулювання економіки. Розглядаючи нестабільність ринкової капіталістичної економіки, вчений вперше в економічній науці доводить необхідність *державного* втручання в економіку, створює школу економічного аналізу. Дж. Кейнс не обійшов значення впливу людської *природи* на формування взаємовідносин між людьми в умовах ринку, зауваживши, що *небезпечні* людські схильності держава повинна спрямовувати таким чином, щоб люди не робили зла один одному: «краще, щоб людина

тиранила свої поточні рахунки, ніж своїх співгромадян» [22, 342]. Учений зауважував, що «завдання перетворення людської природи не слід змішувати із завданням керівництва людьми». Мова йде про те, щоб «дати можливість вести гру згідно з встановленими правилами й обмеженнями» [22, 343]. Таку поведінку держави Дж. Кейнс називав «мудрим і розсудливим державним керівництвом» [22, 343].

Принципово новою концепцією, що передбачає введення елементів управління ринковими процесами, став *інституціоналізм*. Засновником інституціоналізму був Т. Веблен [10]. Інституціоналізм є напрямком економічної думки, згідно з яким економічне життя суспільства визначається інститутами, а економічний розвиток являє собою *еволюцію* інститутів, яка є центральною темою економічного аналізу. Її регулююча роль охоплює виробництво, розподіл, розміщення ресурсів, відтворення людей, їх соціалізацію, дотримання порядку підтримання моральних норм. Теорія вимагає *комплексного* підходу, вивчення економіки як цілого. Економіка – це переплетення політики, соціології, права, традицій, ідеологій, це частина цілого. Її можна зрозуміти, вивчаючи тільки як це ціле. В цій теорії вперше звернено увагу на те, що у ринковій економіці *споживачі* піддаються всіляким видам суспільного і психологічного тиску, які примушують їх приймати невірні рішення. Ідеї Т. Веблена як економіста і творця соціальних теорій є дуже актуальними і в наш час [10].

Видатним представником інституціоналізму був Д.К. Гелбрейт [19], який у праці «Економічні теорії і цілі суспільства» доводить, що саме уряд (тобто дії держави – *наше С.В.*) сприяє існуванню *нерівності* у розвитку. «Там, де промисловість сильна, уряд охоче реагує на її потреби... У той же час він заощаджує за рахунок скорочення допомоги більш слабким частинам плануючої системи, ще більшою мірою це стосується ринкової системи й особливо суспільних потреб, що не пов'язані з економічними інтересами» [19, 584]. Викривлення пріоритетів, на думку вченого, не є помилкою системи; це «така ж невід'ємна властивість сучасної економіки, як і руки, що трясуться в алкоголіків» [19, 585]. Вчений зауважує, що розподіл фінансових ресурсів між різними галузями виняткового є функцією уряду, тобто – *державної* бюрократії. Капітал, який можна використати в необхідних для всього суспільства цілях, спрямовується у ті частини економіки, які і так суттєво розвинені. Загальна стратегія *розподілу* надходжень здійснюється без перевірки *реальності* вимог про необхідні для виконання галуззю функцій і правильності їх використання. Цей процес відбувається, на жаль, без участі суспільства. Д.К. Гелбрейт попереджає, що конфлікт між інтересами суспільства і «системою» не зникне, якщо не зміниться *роль* суспільства [19, 585].

У сучасні течії економічної думки інституціоналізм проникнув мало. Але його головний принцип – бачити явище в цілому – нам здається справедливим і конструктивним. Непопулярність інституціоналізму пов'язана, з одного боку, з незацікавленістю більшості сучасних урядів *комплексно* підходити до розподілу державних ресурсів з метою врахування всіх інтересів, з іншого – з недосконалістю або відсутністю контролю з боку громадянського суспільства, у зв'язку з нерозвиненістю останнього.

Слід зауважити, що громадянське суспільство в Україні відсутнє. Його найближчі перспективи невтішні, оскільки ступінь недовіри в суспільстві у даний час надзвичайно високий. Хоча влада декларує свою прихильність ідеалам громадянського суспільства [2], в практичній діяльності обмежується лише загальними побажаннями. За роки неухабної бюрократії зайняла головну «нішу», стихійно приватизувала свої державні повноваження, спрямувала розвиток держави на реалізацію своїх внутрішніх інтересів, адаптувала під них реформи. Тому одним із ключових завдань політичних сил повинно стати сприяння «визволенню» громадян від диктату держави: кожна функція держави повинна бути врівноважена відповідальністю за результат застосування влади. В системі відносин між державою і суспільством повинен бути баланс. Тільки тоді громадськість, створюючи нові структури громадянського суспільства, зможе протистояти зазіханню держави на права людини, висувати на перший план нові демократичні цінності (самовизначення, свободу, гідність окремої особистості) [30]. Економічна стратегія держави повинна пов'язувати цілі розвитку із задоволенням соціально-економічних потреб суспільства, що співвідносяться з можливостями та поточним станом економічної системи. Суспільство повинно відчувати такі дії держави.

У теорії динамічних систем, яка досліджує режим руху системи, існує термін, який характеризує процес руху. *Атрактор*³ (саме так називають режим руху) нерідко стає посилювачем із зворотнім зв'язком, здатним перевести систему у режим гармонійних коливань, тобто у стабільний рух. Система взаємодій і взаємозалежностей між державою і суспільством є також динамічною системою. Відповідно до цієї теорії, у взаємодії із суспільством влада (якщо вона зацікавлена у збалансованому русі) може і повинна діяти, з одного боку, як атрактор, посилювач самоорганізаційного суспільного процесу, з іншого – бути ефективним державним інструментом управління суспільним життям. Такий взаємозв'язок, зважаючи на природне походження суспільства, має різні рівні: генетичний, онтологічний, морфологічний, функціональний, саморегуляційний, топологічний, технологічний [6, 4]. Суспільство є складним нелінійним соціальним утворенням. Якщо ці чинники не враховуються, стабільного руху не буде, а дисбаланс системи неминуче призведе до конфлікту інтересів, протесту. Про ефективне вирішення проблеми розвитку країни можна говорити лише тоді, коли відбувається реальний, а не декларативний процес формування громадянського суспільства, створюються умови, за яких суспільство здатне контролювати владу і має для цього законодавчу основу. А влада, у свою чергу, розробляючи політику розвитку, відповідально реагує на потреби і запити суспільства, зацікавлена у зворотному зв'язку.

Ідея громадянського суспільства, що спочатку виникла як філософська концепція, згодом стала перетворюватись у необхідну реальну основу й умову життєдіяльності демократичного суспільства. Створення громадянського суспільства є результатом цілеспрямованих суспільних перетворень, що мають державну підтримку. Історично ідеї громадянського суспільства формувались як ідеї переходу від деспотичних суспільств до демократичного. Ж.-Ж. Руссо

³ Від англ. attract – залучати, притягати [4].

у 1755 р. у «Роздумах про виникнення і основи нерівності» сформулював *критерій* переходу до громадянського, цивілізованого суспільства, головний принцип якого: *рівність* прав і обов'язків людини, суспільства і держави. Основами громадянського суспільства вчений вважав морально-психологічні якості особистості – *чесність, людяність, добропорядність*. Ж.-Ж. Руссо підкреслював, що тільки у суспільстві, де такі якості панують, може вільно розвиватись публічна сфера, більшість і меншість взаємодіють за принципом *консенсусу* (згоди, пошуку компромісів). В громадянському суспільстві культивується економічно незалежний, діяльно-творчий тип особистості, що примножує соціальні *цінності*, які сприяють розвитку суспільного виробництва, науки і культури. В громадянському суспільстві особистість виділяється з маси, можливості її самореалізації нічим не обмежені. Дії влади у забезпеченні громадянам соціально-економічної розвитку, безпеки підкоряються принципу соціальної *відповідальності* [42].

На жаль, відносини між основними суб'єктами соціальних взаємодій в Україні, ознак якості, необхідних для гармонійного розвитку, або не мають, або вони не розвинені. Соціальні цінності, що сприяють всебічному розвитку, відповідають інтересам усіх членів суспільства (у тому числі і тим, які не пов'язані із економічними інтересами), ще не мають належної державної підтримки. В багатьох сферах життя суспільства, особливо в соціогуманітарній, науково-технологічній, боротьбі з бідністю та злочинністю, спостерігається реальна дисфункція держави. Принцип «чим менше держави в економіці, тим краще» не підходить державі, яка, як Україна, тільки утворена, інститути, економічна і соціальна структури якої ще формуються. Без «поводиря» такому суспільству не «стати на ноги». Відсутність ефективного управління процесом трансформації, відсутність суспільного контролю, слабкість державних органів, непостійний уряд, часта зміна керівників уряду [49, 28], державних чиновників, їхній низький професійний рівень призвели до того, що у суспільній свідомості укоренилась *невіра* більшості людей у те, що в цій країні щось зміниться на краще.

Крім того, суспільство болісно реагує на рівень *олігархізації* економіки України. Експерти називають його критичним: концентрація основних структуроформуючих сфер під контролем декількох фінансово-промислових груп перевищує 70%. За роки незалежності з України вивезено коштів в 4–5 разів більше, ніж вкладено в неї [55]. Відбулася стратифікація в минулому однорідного суспільства. Нечисленна група присвоїла значну частину суспільного багатства, але ніхто за цей економічний злочин не був притягнутий до відповідальності. Наукою і практикою доведено, що нерівність у доходах є гальмом економічного зростання. Заклики про те, що «пиріг треба ділити більш справедливо», що зростання добробуту повинне стосуватися усіх верств населення, а не тільки активної багатій верхівки, конкретними діями держави не підтверджуються. Нерівність поглиблюється, рівень ВВП на душу населення майже не змінюється [20]. І хоча уряд для зменшення нерівності у доходах може використовувати інструментарій фінансово-бюджетної політики і політики на ринках праці, економічна динаміка свідчить про «байдужість» держави до розв'язання цих проблем. Роль держави у цих питаннях є центральною,

але у нас вона зводиться лише до невеликого підвищення мінімальних стандартів, тоді як вимагається кардинальна структурна перебудова економіки, системи зайнятості, перегляд політики доходів, інструментарію, перебудови системи цінностей, перегляд моделі соціальної захищеності.

За оцінками фахівців Всесвітнього банку, частка тіньового сектору в Україні у 2010 р. (до речі, на основі урядових даних) складала 38% офіційного ВВП, після кризи вона зросла ще на 10%, і, за останніми оцінками експертів, складає 50%. Разом із тим, уряд оптимістично заявляє про скорочення такої економіки на 4% [36]. Така «короткозорість» свідчить або про свідоме небажання уряду визнавати проблему, або про помилки економічного аналізу, в якому плутають чинники, пов'язані зі зниженням рівня тінізації національної економіки у період завершення гострої фази кризи і переходу до фази відновлення економічного зростання, із загальним рівнем цього явища в країні. Таке «спокійне» ставлення уряду до економічної безпеки також свідчить про наявність дисфункції держави.

Відсутність надійної системи контролю за фінансовим і товарним рухом в Україні також є джерелом економічної небезпеки. Відмивання грошей, за даними Держфінмоніторингу, тільки за 9 місяців 2012 р. склало близько 32 млрд. грн. Участь у цьому політиків, чиновників, правоохоронців, на думкою експертів, – це суто українська ознака явища. В Україні кількість банків і страхових компаній багаторазово перевищує потреби ринку. Значна частина з них – ланка в ланцюжку відмивання грошей, ухилення від податків. Конвертаційні центри, 11 з яких тільки у Києві (були ліквідовані СБУ), мали клієнтуру на 500 підприємств. Фіктивні фірми використовували реквізити 150 підприємств, зареєстрованих із порушенням вимог чинного законодавства [21]. Хіба контроль за цими процесами не є функцією держави?

Актуальність існування дефіциту якісного виконання державою своїх внутрішніх функцій зростає у зв'язку з гострою соціально-політичною практикою, яка призводить до появи такого загального явища, як втрата довіри до влади [49, 33]. За даними моніторингу, що проводить Інститут соціології НАН України, «починаючи з 1992 р. і до цього дня, три чверті опитаних визнають, що все навколо хистко, нема на що спиратися, нічому довіритися... Перед нами масове визнання безладу, що триває два десятиріччя, патологічної розбіжності очікувань людей і порядку речей, що казна-куди попрямував, відрази до примусу жити в конфлікті із законом чи без його захисту» [49, 33]. Країна, в якій кожний дванадцятий – безробітний [23]; 8% не мають стабільного місячного прибутку, 40% неформально працевлаштованих робітників [24], близько 4 млн. осіб працюють нелегально [9], де 170 млрд. грн. заробітної плати виплачуються у «конвертах» [36], має великі складнощі у формуванні відповідального суспільства. Отже, країна ризикує потрапити під вплив більш сильних, втратити свій суверенітет. Ще більш тривожним є той факт, що немає надії на «світле» майбутнє: майже 8 млн. осіб (з 20 млн. працездатного населення) не працює і навіть не намагається нікуди влаштуватись [40]. Понад 6 млн. українців (або сьома частина населення) є емігрантами (середній вік – 35 років), кожен п'ятий *молодий* українець байдикує – успішне закінчення школи не гарантує їм ні навчання, ні роботи [33]. Спостерігається активний від'їзд

молоді з України. За оцінками експертів Міжнародної організації з міграції, для української молоді від'їзд за кордон – це можливість здобути якісну освіту та вигідно працевлаштуватись. Україна відлякує молодь низькою заробітною платою. Прогноз невтішний: згідно з висновками "Oxford Economics", працездатне населення України в найближчі 20 років знизиться на 6 млн. [33].

Неефективністю дій держави можна пояснити те, що протягом тривалого часу не вдається змінити ситуацію на краще в *настроях* людей. Моральний, психологічний та емоційний стан громадян продовжує створювати підґрунтя для маргіналізації українського суспільства, поширення явищ фрустрації⁴, бездуховності та аномії.

Бажання населення жити по-новому зіткнулось із невинуватеністю сподівань, що саме ринкові реформи і демократизація приведуть до громадського процвітання і добробуту. На настрої населення впливає неспроможність владних структур (на думку багатьох людей) *справедливо й ефективно* розпорядитися суспільним надбанням. Деструкція людського капіталу, зниження якості його відтворення, нестабільність, експансія злочинності – ці чинники суспільного процесу стали небезпечними. Відчуття незахищеності, невизначеності майбутнього, посилення непрозорості, неефективності, корумпованості, ненадійності інститутів влади, постійні «бійки» еліт (а точніше, псевдоеліт), відверта допомога тільки сильним і «своїм» породили у суспільстві великі сумніви щодо перспектив країни.

Низька ефективність дій влади щодо покращення реального життя в очах людей виглядає як бездіяльність. Для більшості населення дії держави виглядають вибірковими: лише для незначної частини суспільства (особливо тієї, що має доступ до ресурсів) вони виявляються ефективними. В результаті, такі дії держави більшістю населення сприймаються й оцінюються (здається, не без підстав) як *несправедливі*. Саме такі настрої у суспільстві формують стан глибокої недовіри переважної більшості населення до влади, «вбивають» енергію суспільного творення, породжують демотивацію до праці, невіру у швидкі кращі зміни.

У 2011 р. кожний сьомий оцінив нинішню економічну ситуацію як «дуже погану» [49]. У цілому, середній бал цієї оцінки склав 2,8 (шкала від 0 – «дуже погано» до 10 – «дуже добре»). Як «дуже добру» ситуацію визнало лише 0,4% опитаних. Тобто можна зробити висновок, що фактично майже все населення оцінює ситуацію негативно. Жахливо, але на запитання: «Які соціальні групи відіграють значну роль у житті українського суспільства?» 39,3% опитаних назвали «мафію, злочинний світ». Відповідаючи на запитання: «Чи могли б Ви що-небудь зробити у разі порушення урядом (тобто державою) Ваших законних прав та інтересів?» стабільно, протягом 20 років незалежності дві третини (близько 65%) респондентів відповідали, що нічого зробити не змогли б, знімаючи таким чином із себе *відповідальність* за стан справ в країні [49].

⁴ Фрустрація (лат. frustratio – обман, марне чекання, розлад, руйнування (планів, задумів), від frustror – обманюю, роблю марним, розбудовується) – психологічний стан гнітючого напруги, тривожності, почуття безвихідності і відчаю; виникає в ситуації, яка сприймається особистістю як невідворотна загроза досягненню значущої для неї мети, реалізації тієї чи іншої її потреби [7].

Соціальна *нерівність*, яка виникає внаслідок соціальних розрізень, соціальної диференціації, породжена *соціальними* чинниками. Процес зростання соціальних відмінностей ускладнює загальну картину соціальних взаємодій, спричиняючи порушення соціальних зв'язків у суспільстві. Суспільство – це згусток зв'язків і взаємодій, що складаються між людьми. Якщо такі зв'язки порушуються, виникає ситуація, за якої більшість людей ні у що не вірить (80,6%); 72% опитаних не вистачає порядку у суспільстві, а майже половина (46,8%) незадоволена своїм становищем взагалі [49, 38, 69, 79] Такий стан речей може означати, що, з одного боку, влада *безвідповідально* ставиться до виконання своїх конституційних обов'язків, з іншого – суспільство *безвідповідально* дозволяє останній це робити.

Взаємні конституційні обов'язки – це *атрибутна* якість соціальної правової держави, задекларованої в Конституції України [1]. Принцип *соціальної* правової держави у рівній мірі визначає характеристику конституційного статусу всіх носіїв суверенітету, включаючи державу. З цього принципу випливає концепція обов'язків як *атрибутичних* властивостей і якостей держави-суверена, яка не може бути вільною від обов'язків щодо окремого індивіда, суспільства. Держава виступає своєрідним посередником між *сукупною* людиною – народом та індивідом. В основі таких взаємодій лежить *соціальна солідарність* як вираз *взаємної відповідальності* держави й особистості. Державна влада є владою соціального *слугування* і за своєю природою вона пов'язана правовими, соціальними і моральними зобов'язаннями, які виступають як внутрішні мотиви її діяльності.

Але між тим, як повинно бути і як відбувається насправді, існує велика різниця, яка долається лише послідовною демократичною організацією всього суспільного організму, активною участю в розбудові держави всіх членів суспільства. Очевидно, що в Україні так не відбувається. Слабкий контроль (або взагалі його відсутність) з боку суспільства за практичною реалізацією державою своїх функцій призводить до порушень в соціальних, політичних, економічних, соціально-психологічних, моральних, юридичних аспектах взаємодій між народом і державою, різними соціальними структурами й асоціаціями громадян, особистістю. Якщо якісний *соціальний діалог* не відбувається, середовище *неузгоджене*, суспільна система стає нестабільною. Визнання, дотримання й захист прав і свобод людини та громадянина – обов'язок держави. І якщо суспільство не відчуває, що цей принцип стосується реального практичного життя переважної більшості людей, це може означати, що держава неефективно виконує свої обов'язки і функції.

Особливо такий стан речей стає небезпечним в умовах глобалізації. Хоча змінам, які відбуваються на глобальному рівні, людство зобов'язане розуму, «вони розумом не контролюються» [8, 39]. Проблема зовнішніх ефектів впливу на систему «держава – суспільство», яка перебуває у стані трансформації економіки, в науковому контексті мало досліджена. Головним можна визнати те, що процес взаємодії, від якого виграють усі сторони, може супроводжуватись *взаємними поступками* відповідно до *угоди*. Сьогодні, як ніколи, люди мають потребу в загальних для всієї людської цивілізації ідеалах, цілях, діях. Актуальними стають питання етики, етичної основи спільного існування як

на глобальному, так і на локальних рівнях [11, 29]. Пріоритети викривлені тому, що порушені принципи етики, етична основа суспільних взаємодій.

У такій ситуації важливим чинником досягнення суспільної рівноваги може і повинно стати зріле *громадянське суспільство*. Стосовно держави громадянське суспільство може бути позитивною *екстерналією*⁵ (як яблуневий сад поряд із пасікою). У найбільш загальному вигляді екстерналію можна визначити як вплив (позитивний або негативний) однієї сторони на іншу, який не компенсуються. *Позитивні* екстерналії – діяльність однієї сторони приносить вигоди іншим, збільшує їхній добробут. *Негативні* зовнішні ефекти виникають, коли діяльність однієї сторони призводить до витрат у другій стороні, зменшуючи добробут. Але негативні екстерналії можна усунути шляхом *втручання* в економіку. Держава, разом із суспільством, може встановлювати різні механізми корекції впливу негативних ефектів, знаходити шляхи виживання і розвитку. К. Маркс, вивчаючи питання, які стосуються матеріальних інтересів, прийшов до переконання, що не держава є «вінцем усієї будівлі»⁶, а громадянське суспільство є тією сферою, в якій варто шукати ключ до розуміння процесу історичного розвитку людства, що наука про громадянське суспільство – це політична економія, і що цю науку необхідно *грунтовно* вивчати [57, 234]. Можливо, настав час глибшого осмислення висновків класиків?

Висновки:

1. Конституція України [1] проголошує нашу країну як демократичну, *соціальну*, правову державу. Але доктрина соціальної моделі держави, структура соціальної сфери в умовах ринку остаточно не визначені. Доцільно залучити науковців і громадськість України до аналізу міжнародного і вітчизняного досвіду з метою врахування прийнятного в розробці нового національного проекту, впровадження якого дозволить ефективно реалізувати конституційне положення про соціальну державу.

2. Суспільство не має чіткого уявлення про напрямки розвитку і всередині країни, і на міжнародному рівні. Декларативність, непрозорість, невпевненість у виборі напрямків державної політики (в тому числі і соціальної) впливає на оцінки суспільства, не сприяє зростанню його ролі у вирішенні стратегічних завдань розвитку країни.

3. Економічна стратегія як напрямний стрижень усіх видів і форм економічної політики має потребу у корекції соціальних пріоритетів. Стратегія повинна являти собою систему ієрархічно організованих довгострокових цілей, пов'язаних із задоволенням соціально-економічних потреб суспільства, співвіднесених із можливостями і поточним станом економічної системи. Особливу увагу потрібно приділяти виробленню й упорядкуванню стратегічних пріоритетів, контролю за їх дотриманням.

⁵ Екстерналія (зовнішній ефект) – термін введений А. Пігу в 1920 р. в книзі «Теорія добробуту». В економіці: дії однієї із сторін, не опосередковані ринком, які впливають на добробут інших сторін. Ефект може бути позитивним і негативним; в екології – це зовнішні ефекти (або наслідки) господарської діяльності людини, що впливають на природу [7].

⁶ Вираз Гегеля [15].

4. Необхідно значно підвищити роль науки у розробці політики. Складається враження, що глибокі комплексні дослідження вчених НАН України ситуації в країні влада начебто не «чує»: рекомендації науки практиці залишаються без необхідної уваги і врахування. Не варто доводити значення науки в інформаційну добу. Необхідно кардинально змінити ставлення держави до цих питань.

5. Всебічного сприяння держави вимагає розвиток правового забезпечення підвищення ролі громадянського суспільства, особливо його контрольних, наглядових функцій щодо дій держави. Незважаючи на появу стратегії [2], мало що змінюється: елементи громадянського суспільства або не створені, або слабкі; громадськість не має реального доступу до влади; суспільний діалог ледве «жевріє». Необхідно мати механізми постійної і прямої дії, ефективні канали діалогу, суспільного контролю, комунікацій, «зворотного зв'язку».

6. Судова система України потребує подолання комунікаційного вакууму між громадянами, громадськими організаціями: у 2009 р. понад 75,7% українців не довіряли судовій владі. Судова влада в Україні належним чином не підтримує правового і соціального порядку. Вдосконалення стратегії розвитку соціальних комунікацій, підвищення ефективності системи правового контролю за дотриманням законодавства, суттєве вдосконалення роботи соціальної правової інспекції – це лише окремі можливі напрямки упорядкування системи.

7. Наглядні функції держави і суспільства також потребують упорядкування. Структура і якість нагляду потребує вдосконалення (а не під видом «оптимізації» структурного «розгону»). Масові і грубі порушення прав споживачів, суттєві порушення дисципліни в ринковій інфраструктурі підтверджують відсутність ефективної системи нагляду.

8. Подолання дисфункції держави у вирішенні гострих соціально-економічних проблем, корекція пріоритетів політики у боротьбі з бідністю, з тіньювою економікою, у зміні ставлення до зайнятості населення, особливо молоді, у вирішенні інших соціальних «хвороб»⁷ є першочерговими завданнями держави і суспільства.

9. З метою підвищення взаємної довіри необхідно здійснити кардинальні кроки щодо поглиблення соціального діалогу, соціальної солідарності, розвитку форм і методів соціальних взаємодій як основи підвищення взаємної відповідальності держави і суспільства за майбутнє країни.

1. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР // zakon1.rada.gov.ua.
2. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: Указ Президента України від 24.03.2012 №212/2012 // zakon1.rada.gov.ua.
3. *Аристотель*. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
4. Атрактор // С. Лебедев. Философский глоссарий // termе.ru.
5. *Беккер Г.С.* Человеческое поведение. Экономический подход. Избранные труды по экономической теории. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
6. *Бойчук М.А.* Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії. – К.: Атлант ЮЕМСі, 2007. – 207 с.

⁷ Злочинність, проституція, алкоголізм, наркоманія, «бомжі», безпритульні діти тощо.

7. Большая советская энциклопедия // bse.sci-lib.com.
8. *Борн М.* Моя жизнь и взгляды. – М.: Прогресс, 1973. – 176 с.
9. В Украине нелегально работает около 4 миллионов человек // Цензор.Нет, 11.09.2012 // censor.net.ua.
10. *Веблен Т.* Краткие биографические сведения // hgm.ru.
11. *Вегера С.А.* Глобалізація і людський розвиток: Препринт наук. доповіді. – К.: Національна академія управління, 2011. – 40 с.
12. *Вегера С.А.* Соціальна дисиметрія. До визначення поняття (I частина) // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – №4. – С. 8–20.
13. *Вегера С.А.* Соціальна дисиметрія. До визначення поняття (II частина) // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – №5. – С. 18–24.
14. Витрати і ресурси домогосподарств України у I кварталі 2012 року: Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2012 // www.ukrstat.gov.ua.
15. *Гегель Г.В.Ф.* Феноменологія Духа. Філософія історії. – М.: Ексмо, 2007. – 880 с.
16. *Гесць В.М.* Нестабільність та економічне зростання. – К.: Ін-т екон. прогноз., 2000. – 344 с.
17. Государственное регулирование рыночной экономики: Учебник. – М.: РАГС, 2008. – 616 с.
18. *Грамши А.* Тюремные тетради // www.civisbook.ru.
19. *Гэлбрейт Д.К.* Экономические теории и цели общества. Новое индустриальное общество. Избранное. – М.: Эксмо, 2008. – 1200 с.
20. Доклад о человеческом развитии 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: Лучшее будущее для всех / Пер. с англ.; ПРООН. – М.: Весь мир, 2011. – 188 с.
21. Как в Украине отмывают деньги // www.aif.ua.
22. *Кейнс Дж.М.* Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
23. Кожен 12-й українець – безробітний, 3.2012 // www.bbc.co.uk.
24. Кожен 5-й українець байдкує, 8.2011 // www.bbc.co.uk.
25. *Кулік В.* Коментарії, 27.02.2009 // for-ua.com.
26. *Левин И.Б.* Гражданское общество на Западе и в России, 1996 // www.civisbook.ru.
27. *Ленин В.И.* Государство и революция. ПСС. – М.: Изд. политлитературы, 1977. – Т. 33. – 433 с.
28. *Маркс К.* Собрание сочинений. – Т. 25, Ч. I. – 422 с.
29. *Маршалл А.* Принципы экономической науки. В 3-х т. / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 1 – 415 с.
30. *Медведчук В.В.* О перспективах развития гражданского общества в Украине, 14.03.2012 // medvdchuk.org.ua.
31. *Мерсиянова И.В.* Определение понятия «гражданское общество»: опыт систематизации // www.civisbook.ru.
32. *Мерсиянова И.В., Якобсон Л.И.* Сотрудничество государства и структур гражданского общества в решении социальных проблем // www.civisbook.ru.
33. Молодь їде з України. Через байдужість держави?, 21.08.2012 // ukrainian.voanews.com.
34. *Мор Т.* Утопія // krotov.info.
35. Новый курс: реформи в Україні 2010–2015: Національна доповідь / За заг. ред. В.М. Гейця та ін. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
36. Объем теневой экономики в Украине – 350 млрд. грн. // Цензор.НЕТ со ссылкой ZN.UA, 19.08.12 // censor.net.ua.
37. *Пасхавер О.Й.* Коментарії, 27.02.2009 // for-ua.com.
38. *Платон.* Краткие биографические сведения // gzvon.pugamid.volia.ua.
39. Політологія: історія та методологія / За заг. ред. проф. Ф.М. Кирилюка. – К.: Здоров'я, 2000. – 629 с.
40. Почти 8 млн. украинцев не работают и даже не пытаются никуда устроиться // Сегодня. – 23.06.2011.
41. *Радіонова І.Ф., Ткаченко Н.О.* Соціальний капітал у формуванні екстерналій освітньої сфери // Економічний часопис – XXI. – 2011. – №11–12. – С. 3–7.
42. *Руссо Ж.-Ж.* Об общественном договоре, или принципы политического права // www.civisbook.ru.
43. *Сафронов С.* Неравенство доходов как тормоз экономического роста, 12.10.2012 // www.ng.ru.

44. Сидорина Т.Ю. Партнерство государства и институтов самоорганизации граждан в реализации социальной политики (теоретический аспект) // www.civisbook.ru.
45. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. – К.: Port-Royal, 2001. – 593 с.
46. Сократ о государстве и праве // Кушнир И.В. История политических и правовых учений // www.be5.biz.
47. Сократ об этике и государстве // Бубличенко А.В. Античные философы об обществе // www.masters.donntu.edu.ua.
48. Трудоспособное население Украины снизится на 6 млн. чел. // pro-est.org.ua.
49. Українське суспільство. 20 років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. – К.: НАН України, Інститут соціології, 2011. – Т. 1. – 576 с.
50. Фридман М. Капіталізм и свобода / Пер. с англ. – М.: Новое изд., 2006. – 240 с.
51. Хайек Ф.А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Под ред. У.У. Бартли, III; Пер. с англ. – М.: Новости; Саталлаху, 1992. – 304 с.
52. Шульга М.А. Дрейф на обочину. Двадцать лет общественных изменений в Украине. – К.: Бізнесполіграф, 2011. – 488 с.
53. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. – К.: Основи, 1995. – 528 с.
54. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
55. Експерт: в Украине немногочисленная группа присвоила значительную часть общественного богатства // zn.ua, 28.06.2011 // news.ukrhome.net.
56. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства // Энгельс Ф., Маркс К. Избранные сочинения: В 9-ти т. – М.: Изд. полит. литер., 1987. – Т. 6. – С. 105–243.
57. Энгельс Ф., Маркс К. Избранные сочинения: В 9-ти т. – М.: Политиздат, 1986. – Т. 4. – 681 с.

Стаття надійшла до редакції 5.02.2013.

КНИЖКОВИЙ СВІТ

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА ПРЕСТИЖНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

Україна, 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26
E-mail: book@nam.kiev.ua
тел./факс 288-94-98, 280-80-56

Організаційно-економічні аспекти інноваційного оновлення національного господарства: Наук. монографія / М.М. Єрмошенко, С.А. Єрохін, В.М. Шандра, О.І. Гуменюк та інші; За наук. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка і д.е.н., проф. С.А. Єрохіна. – К.: Національна академія управління, 2008. – 216 с. Ціна без доставки – 22 грн.

У монографії проаналізовано стан технологічного оновлення національної економіки на інноваційних засадах, виявлено позитивні сторони і недоліки цього процесу і розроблено організаційно-економічні основи формування механізму інноваційного оновлення економіки України, її окремих галузей та підприємств.